

UOT 94(479.24)

N.R.Məmmədov

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
mamedov-n@yahoo.com

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İŞĞAL OLUNMUŞ KƏLBƏCƏR RAYONU ƏRAZİSİNDƏ ERMƏNİ VANDALİZMİ

Açar sözlər: ekologiya, Azərbaycan, Kəlbəcər, Qarabağ, münaqişə, aqressiv siyasət, erməni terrorçuluğu, soyqırımı, işğal, kütləvi qırğınlar, Ermənistan, vandalizm, abidələr

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başlayandan Kəlbəcər rayonu vaxtaşırı olaraq Ermənistan Respublikası silahlı birləşmələrinin hücumlarına məruz qalmış və bu hücumlar nəticəsində 217 kəlbəcərli öldürülmüşdür.

Azərbaycanın, o cümlədən Kəlbəcərin təbii-coğrafi mövqeyi, yeraltı və yerüstü sərvətləri həmişə xain qonşularımızın diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu sərvətləri ələ keçirmək üçün Ermənistan işğalçıları Azərbaycan Respublikasına qarşı elan olunmamış müharibəyə başlamış, lakin onlar unudurlar ki, Azərbaycan xalqı, o cümlədən Kəlbəcər əhalisi tarixi ənənələrə sadıq qalaraq işğalçılara ciddi müqavimət göstərmişlər.

Н.Р.Мамедов

АРМЯНСКИЙ ВАНДАЛИЗМ НА ОККУПИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ КЕЛБАДЖАРСКОГО РАЙОНА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Ключевая слова: экологи, Азербайджан, Келбаджар, Карабах, конфликт, агрессивная политика, армянский терроризм, геноцид, оккупация, массовая резня, Армения, вандализм, памятники

С начала «Нагорно-Гарабахского конфликта» Келбаджарский район подвергался интенсивным обстрелам и нападениям вооруженных сил Республики Армения, армянских сепаратистов вышеупомянутого региона, 217 келбаджарцев стали жертвами этих обстрелов и нападений.

Природные богатства, ресурсы, полезные ископаемые, благоприятное географическое положение всегда привлекали внимание недоброжелателей Азербайджанского народа также к Келбаджару. Армянские оккупанты, сепаратисты, начавшие необъявленную войну против Азербайджанской Республики, их покровители из различных стран мира, забыли, что азербайджанский народ, жители Келбаджарского района верны многовековым традициям патриотизма.

N.R.Mammadov

ARMENIAN VANDALISM IN THE OCCUPIED TERRITORIES OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Keywords: *ecology, Azerbaijan, Kelbajar, Karabakh, conflict, aggressive policy, Armenian terrorism, genocide, occupation, The massacres committed, Armenia, vandalism, material*

Since the beginning of “Daghigh Garabagh conflict” the Kelbajar district has been subjected to intense firing, shelling and attacks by the armed forces of the Republic of Armenia, the Armenian separatists of the afore-mentioned region, 217 Kelbajarina became victims of the firing and attacks.

The natural wealth, resources, minerals, favorable geographic location has always attracted the attention of enemies of the people of Azerbaijan to Kelbajar. Armenian occupants, separatists, who started undeclared war against Azerbaijan Republic, their patrons from around the world have forgotten that the Azerbaijani people, the residents of Kelbajar district are true to centuries-old traditions of patriotism.

Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddiaları irəli sürən Ermənistanın planlı və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirdiyi cinayətlər tarixi və siyasi cəhətdən araşdırılmasının zəruriliyi, tədqiq olunan mövzunun aktuallığını təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev AMEA-nın 26 aprel 2011-ci ildə illik ümumi yığıncağındakı çıxışında bildirmişdir ki, “Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin mövcudluğu bizə diktə edir ki, bu sahəyə daha da böyük diqqət göstərək. Çünki bu bölgənin tarixi ermənilər tərəfindən daim saxtalaşdırılır, daim təhrif olunur” [2].

Qeyd edək ki, XX əsrin 80-ci illərinin sonu – 90-cı illərinin əvvəlində SSRİ-nin tənəzzülü və süqutu şəraitində ermənilər yenidən Azərbaycan torpaqlarına qarşı əsassız ərazi iddialarına, xalqımıza qarşı soyqırımı və deportasiya siyasətinə başladılar. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində keçmiş sovet rəhbərliyi ermənilərə açıq şəkildə dəstək verdi. Milli etnik münaqişələrin həllinə Qərb dövlətləri də etinasız yanaşdılar. SSRİ dağıldıqdan sonra Cənubi Qafqaza əvvəlki nəzarətini qoruyub saxlamağa can atan Rusiya nəinki problemin həllinə cəhd göstərmədi, əksinə, münaqişə nəticəsində yaranmış status-kvonun saxlanması üçün əlindən gələni etdi və bunu ölkəmizin müstəqilliyi üçün təzyiqliq vasitəsinə çevirdi.

Ölkədə gedən siyasi çəkişmə, hərəc-mərclik, ordudakı özbaşnalıq, müdafiə işinin lazımi səviyyədə qurulmaması və sair nəticəsində qısa müddət ərzində Azərbaycanın alınmaz qalası sayılan Şuşa şəhəri və bütövlükdə Dağlıq Qarabağ erməni işğalçılarının nəzarəti altına keçdi. 1993-cü ilin sonuna yaxın isə ermənilər tərəfindən Dağlıq Qarabağ və ətrafındakı 7 rayon – Laçın,

Kəlbəcər, Ağdam, Cəbrayıl, Füzuli, Qubadlı və Zəngilan rayonları erməni hərbi birləşmələri tərəfindən işğal olundu [9].

Ümumiyyətlə, 1991-1994-cü illər ərzində Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş ərazilər öz təbii ehtiyatlarına, iqlim-torpaq şəraitinə və iqtisadi potensialına görə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında mühüm əhəmiyyəti olan region sayılır. İşğal olunmuş bu ərazidə fəaliyyət göstərən sənaye sahələri Respublika iqtisadiyyatında mühüm yer tuturdu. Burada yeyinti, yüngül, tikinti materialları sənayesi sahələri üzrə müəssisələr daha çox inkişaf etmişdi. Göstərilən sahələrin bu regionda inkişafına güclü kənd təsərrüfatı xammalı və yerli təbii ehtiyatlar müsbət təsir göstərirdi.

Ermənistanın təcavüzünə məruz qalan rayonlarımızdan biri də Kəlbəcər rayonu olmuşdu. Kəlbəcər rayonu Azərbaycanın qərbində yerləşir. Rayon qərbdən Göyçə mahalı, şimaldan Göygöl və Daşkəsən bölgələri, şərqdən Qarabağ mahalı, cənubdan Laçın bölgəsi və Zəngəzur mahalı ilə həmsərhəddir. Kəlbəcər rayonu yeraltı, yerüstü sərvətləri ilə Azərbaycanın incisi idi. Qızıl, civə və mərmər yataqları, isti suyu, turş suyu, dörd yüzdən çox mineral bulaqları, min cür bəzək daşları, qoz və palıd meşələri, təmiz havası, təbii gözəllikləri ilə məşhur olan Kəlbəcəri bəzən “Azərbaycanın İsveçrəsi” də adlandırırdılar. Azərbaycanın ən geniş və zəngin yaylaqları – Sanyer, Qaraarxac, Sultan Heydər, Gülü düzü, Keyti-Mehdi, Alagöllər, Çalmalı, Söyüdlü, Qara Qaya, Dəlidağ, Murovdağ, Qoçdaş və digər yaylaqlar da Kəlbəcərdə idi. Azərbaycanın 28 bölgəsinin mal-qoyun sürüləri yayda Kəlbəcər yaylaqlarına gətirilərdi. Hərbi baxımdan çox əlverişli mövqedə yerləşən Kəlbəcər rayonu 1989-cu ildə Tərtər-Ağdərə yolu kəsildikdən sonra Murov dağının “Ömər” aşırımından 100 kilometrlik Kəlbəcər-Gəncə yolundan istifadə etdi. Təsədüfi deyildir ki, bu yolu “Həyat yolu” adlandırırdılar. Qışda isə təhlükəli olduğundan bu yolla əlaqə kəsilir və əhali blokadada qalırdı [9]. Belə bir çətin şəraitdə Kəlbəcərin mərd oğulları özünümüdafiə batalyonu yaratdı (22.09.1991-ci il). Batalyon 02 dekabr 1991-ci ildə Müdafiə Nazirliyində təsdiq edildi və “809 sayılı Əlahiddə Batalyon” adlandırıldı [10]. 1991-1992-ci illərdə Kəlbəcər Batalyonu Kəlbəcərin müdafiəsini təşkil etməklə yanaşı iyul-avqust aylarında Ağdərə rayonunun Ermənistan silahlı birləşmələrindən təmizlənməsində fəal iştirak etdi. Bütün bunlara baxmayaraq 1993-cü il aprelin 3-də Rusiyanın 7-ci Ordusunun 128-ci motoatıcı alayı müzdluların, əsasən də kazakların yaxından köməyi ilə Ermənistan silahlı birləşmələri Kəlbəcər rayonunun işğal etdi [18]. Dörd il düşməyə mərdliklə, ləyaqətlə cavab verən 124 kəndə, 1936 km² əraziyə malik Kəlbəcər rayonu işğal edildi və rayonun 55000 nəfər əhalisi Respublikamızın müxtəlif rayonlarında məcburi köçkün həyatını yaşamağa məcbur edildi. 1988-1994-cü illər ərzində Kəlbəcər rayonu 217 nəfər şəhid vermiş, 3 nəfər isə Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür [19]. Kəlbəcərdə dünyaya göz açmış

Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanları – Şahlar Əvəz oğlu Şükürovun, Sərdar Mədət oğlu Səfərovun, Ülfət Ələkbər oğlu Kərimovun rəşadətləri bütün gənclərimizə örnək olmaqla daim ürəklərdə yaşayacaqdır.

Ermənistan tərəfindən başlanmış müharibə işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlarda nəinki şəhər və kəndlərin dağıdılmasına, eyni zamanda ərazidə bitki və heyvanat aləminin məhv edilməsinə və bütövlükdə ekoloji tarazlığın pozulmasına səbəb olmuşdur.

Aparığımız tədqiqatlardan məlum olur ki, Kəlbəcər bölgəsində 4000-dən çox bitki, çoxsaylı dərələr, təpələr, yamaclar, qayalar, 30 mindən çox sərin, 17 isti və 400-dən çox turş sular, qızıl, civə, obsidian və mərmər yataqları olmaqla, Kəlbəcər özlüyündə böyük abidə idi. Eyni zamanda Kəlbəcərin digər bir füsunkarlığı Qaragöl və Zılxa göllərinin sahilindəki Ayıçınqılı və Pəriçinqil dağları üzərində həkk olunmuş rəsmlərdir. Bura 1966-cı ildə qeydə alınmış və 1976-cı ilədək tədqiq edilmişdi. Rayonda 3500-dən çox qaya rəsmi dəniz səviyyəsindən 3000 metr hündürlükdə aşkar edilmişdir [8]. Orijinal təsvirli, bədii dəyərli və mövzu müxtəlifliyi ilə seçilən bu rəsmlərdə sadə kotanla şumlanan tarla, ov və dini mərasimləri, maral, dağ keçisi, canavar, ceyran və başqa təsvirlər tapmaq olar. Bu qaya rəsmlərinin çoxu Erkən Tunc dövrünün sonlarına aid olub, biri digərindən ölçüsünə, kompozisiyasına və təsvir texnologiyasına görə fərqlənirdi. Son Tunc dövrünün sonlarına aid təsvirlər üstünlük təşkil edirdi. Bu qaya rəsmləri yaxınlığında hündür dağlıq ərazilərdəki qədim yaşayış yerində bizim eradan üç min əvvələ aid gil qablar, obsidian və çaxmaqdaşından bıçaqlar, ox ucluqları və çoxlu başqa əşyalar tapılmışdır ki, bütün bunlar Kəlbəcərin qədim yaşayış məskəni olmasını sübuta yetirir.

Kəlbəcər ərazisində bir çox qədim qalaların qalıqları var idi. Bunlardan ən məşhurları “Comərd”, “Qalaboynu”, “Qaraçanlı”, “Lök” və digərlərində aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, bu qalalar əsasən karvan yollarına gözətçilik məqsədilə inşa edilmişdir. Kəlbəcərdəki bu qalalardan nisbətən salamat qalam “Lök” qalası idi. Qalanın üst tərəfi dəvə boynuna oxşadığından ona “Lök” adı verilmişdi [6]. Nəhəng bir qayalıq üzərində ucaldılmış bu qalanın bir yerdən yolu vardı. Bu cığırın döngəsində kiçik bir gözətçi yeri düzəldilmişdi. Burada gizlənən bir nəfər cığırdan keçmək istəyənləri bir-bir ağaclarla itələyib uçurum qayadan sala bilirdi. Qayanın baş tərəfində qalın və içərisində dəyirmi quyular olan qala diyarları ucaldılmışdı. Qalanın içərisində qayalar bir neçə yerdən çapılmış, oyulmuş və nəhəng quyular qazılmışdı. Görünür, bu quyularda ərzaq və birinci növbədə su ehtiyatı saxlayırlarmışlar. Hansısa hündür dağdakı bulaqdan qalaya su borusu çəkilmişdir. “Lök” qalasının sol tərəfində, Lev çayı görünən istiqamətdə qabağı açıq, bir-birinə yaxın iki mağara var idi. Həmin mağaralarda ərzaq saxlanıldığı güman edilirdi [7].

XII-XV əsrlərdə Qafqaz Albaniyasının süqutundan sonra Kəlbəcər

Xaçının mərkəzi olmuşdur. Təəccüblü deyildi ki, bu ərazidə Xudadəng, Gəncəsar, Xatirəvənd və Müqəddəs Yakob kimi məşhur komplekslər tapılmışdı.

Kəlbəcərin qədim dövrlərdən erməni işğalına qədərki tarixinə səyahət etməyin mümkün olduğu başqa bir abidə 900 m²-dən çox ərazini əhatə edən və Qarabağda ən heyranedici abidə Kəlbəcər Tarix Muzeyi idi. Onun daxili divarlarının tikintisində 2037 rəng çalarlı daşlardan istifadə edilmişdi. Bu onu başqa muzeylərdən fərqləndirirdi. Muzeyin həyətidə 14 qoyun və at fiquru vardı. Muzey eksponatları zəngin bir dəhlizdən, 3 kabinetdən, 9 nümayiş salonundan və içərisində 30 mindən çox eksponat olan bir fonddan ibarət idi [13]. Buradan Kəlbəcərin zəngin təbiəti, qədim yaşayış ərazisi, müxtəlif çeşidli daşlar, kənd təsərrüfatı və maldarlıq alətləri, qədim ev əşyaları, qədim silahlar, qədim metal və kağız pullar, qədim yaşayış evlərinin quruluşu, ceyran və düzəngah keçisinin fiqurları, daşlaşmış nehrə, qazan, şeypur və arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış digər əşyalar haqqında və həmçinin bütövlükdə Azərbaycanın, o cümlədən Kəlbəcərin müasir tarixi haqqında məlumat almaq mümkün idi.

Kəlbəcərdə aparılan arxeoloji ekspedisiyalar burada yaşayışın qədimdən mövcud olduğunu göstərmişdir. Yazyurdu, Taxta, İstisu və Zalxa adlı yerlərdəki qayaüstü təsvirlərin öyrənilməsi bu ərazilərin hələ e.ə. III minillikdə insanlar tərəfindən mənimsənildiyini sübuta yetirmişdir [23].

Kəlbəcər rayonunun işğalından sonra yerli və xarici jurnalistlər qarşısında çıxış edən Azərbaycan Milli Ordusunun iki əsgəri – Qalib və Şəmsi Məcnunov qardaşları üç həftə ərzində işğal olunmuş Laçın və Kəlbəcər rayonları ərazilərindən çıxarkən Laçın və Kəlbəcər rayonlarının bir neçə kəndlərində dinc sakinlərin ermənilər tərəfindən güllələndiklərinin, yerli sakinlərə məxsus var-dövlətin dayanmadan ardı-arası kəsilməyən yük maşınları ilə daşındığını gördüklərini bildirmişlər. Onlar həmçinin məişət əşyalarını və mal-qaranı çıxartdıqdan sonra ermənilərin bütünlüklə kəndləri yandırdıqlarının şahidi olduqlarını vurğulamışlar.

Kəlbəcər rayonunda aparılmış çəkilişlərdən rayon ərazisinin ermənilər tərəfindən necə dağıldığını aydın görmək olur. Kəlbəcər rayon Uşaq xəstəxanasının binası tamamilə dağıdılmışdır. 1993-cü ilə qədər həmin binanın ön hissəsində Kəlbəcər şəhər əhalisinin ən sevimli istirahət guşəsi olan park yerləşirdi. Park 1960-cı illərdə nadir ağac növlərindən, həmişəyaşıl kollardan, nadir dağ güllərindən salınmışdır. Lakin təəssüflər olsun ki, bu parkdan da heç bir əsər-əlamət qalmamışdır [6].

Kəlbəcər Meşə Təsərrüfatı İdarəsinin inzibati binası tamamilə dağıdılmışdır. Binanın sağ tərəfində yerləşən parkdan, orada əkilmiş müxtəlif növ dekorativ, relik şam ağaclarından əsər-əlamət yoxdur. Çaykənd kəndi tamamilə dağıdılmış və kəndin yollarının kənarındakı ağaclar məhv edilmişdir

[7]. Lakin ermənilər bu kəndi və Rəhimli kəndini yenidən bərpa edib yaşayırlar. Təkcə Rəhimli kəndinin yuxarı hissəsində yerləşən evlərdə yaşayış vardır və ermənilər burada heyvandarlıqla məşğul olurlar. Ermənilər kənddən yuxarıda, yüksəklikdə televiziya qülləsi tikiblər və qülləyə gedən yolda minlərlə ağac məhv edilmişdir [8].

Xarabalığa çevrilmiş İstibulaq kəndinin bütün evləri yandırılaraq məhv edilmiş, sahibsiz qalmış həyətyanı sahələrdəki ağaclar kəsilərək daşınmışdır. Kəlbəcər qızıl mədəni ermənilər tərəfindən istismar olunmaqla Kəlbəcərdən qızıl mədəninə və oradan da Göyçəyə qədər yol təmir olunmuş və intensiv istifadə edilir.

Kəlbəcər şəhəri tam dağıldıqdan sonra binaların bir hissəsi yenidən bərpa olunmuş, yeni binalar inşa edilmiş və bu mənzillərə erməni əhalisi yerləşdirilmişdir. Şəhərin “yuxarı düz” adlanan sahəsində, uçurları görünən Rayon İcra Hakimiyyətinin yeni binasının qabaq tərəfində 1985-86-cı illərdə salınmış parkdan və ətrafdakı yaşıllıqlardan heç bir nişanə qalmamış, xarabalığa çevrilmişdir.

Alkənd və Böyürbinə kəndlərinin də tamamilə xarabalığa çevrilmiş, həyətyanı sahələrdə ağacların tamamilə kəsilərək məhv edilmişdir. Evlərin divarları belə dağıdılmışdır.

İşğaldan sonra Kəlbəcərdə olmuş Tərtər rayonu Qapanlı kənd sakininin gördüklərindən: “2005-ci ildə Çəmini, Dəmirçi Damı kəndlərinin ərazisində olarkən yaşayış evlərindən, məktəb binası, inzibati binalardan əsər-ələmət yox idi, qapı-pəncərələr, damlar sökülmüşdü. Görünür, xüsusi dəstələr taxta materialları istifadə üçün yığıb aparırdılar. Çaykənddə ermənilər bir neçə evdə yaşayırdılar. Qalan evlər isə tamamilə uçurulmuşdu. Bəzi evlərdən tövlə kimi istifadə olunurdu [9]. Kəlbəcər şəhərində seçmə üsulu ilə yaşayış vardı. Hansı evlər istifadə edilməyibsə, hamısı tam sökülüb, şəhərdə olan parklar, yaşıllıqlar dağıdılıb. İstehsalat sahələri, tikinti müəssisələri, idarə binaları tam dağıdılmışdır. Şəhərin yuxarı hissəsində tam təmir olunmuş bir neçə bina vardı. Şəhərdə Uşaq xəstəxanasının binası tamamilə dağıdılıb. Nadir ağac növlərindən, həmişəyaşıl kollardan salınan istirahət parkları sökülmüşdür. Şəhərə gələn asfalt yolu bərpa edilmişdir. Digər binaların tam sökülməsi hesabına şəhərin yuxarı məhəllələrində hərbi yönümlü idarələr, aşağısında isə əhalinin yaşaması üçün şərait təmin olunub. Elektrik enerjisi gecə-gündüz verilir.

Dəmirçi Damı, Seyidlər, Cəmilli, Çaykənd, İstibulaq, Təzəkənd, Rəhimli, Alxaslı, Boyaqlı, Qalqılışlı, Qaraxan, Şaplar, Şam, Xolərək, Çıraq, Tövlə, Şurtan kəndlərində tək-tək evlərdə yaşayış vardı. Dədə-baba qəbiristanlıqlarının heç birini tapa bilmədim. Həmin ərazilər tam təmizlənmiş və traktorla şumlanmışdır. Hətta bəzi yerlərdə olmuş qədim heykəllər daşınıb aparılmışdır” [9].

Qeyd edək ki, Kəlbəcər tarix-diyarşünaslıq muzeyi tamamilə dağıdılmış, 13 minədək əşyası itirilmişdir. Qubadlı tarix-diyarşünaslıq muzeyinin 3 mindən çox, Laçın tarix-diyarşünaslıq muzeyinin 5 mindən çox əşyası (Sarı Aşığın xatirə muzeyi filialı ilə birlikdə) itirilmişdir [10].

Kəlbəcər və Laçın tarix-diyarşünaslıq muzeyləri Bakı şəhərində, Qubadlı tarix-diyarşünaslıq muzeyi isə Sumqayıt şəhərində fəaliyyətlərini qismən bərpa etmişlər.

İşğal altında olan Kəlbəcər rayonu öz təbii ehtiyatlarına, iqlim-torpaq şəraitinə və iqtisadi potensialına görə Azərbaycan iqtisadiyyatında mühüm əhəmiyyəti olan bölgə sayılırdı. Rayonda fəaliyyət göstərən sənaye sahələri respublika iqtisadiyyatında mühüm yer tuturdu. Burada yeyinti, yüngül, tikinti materialları sənaye sahələri üzrə müəssisələr daha çox inkişaf etmişdi. Göstərilən sahələrin rayonda inkişafına güclü kənd təsərrüfatı xammalı və yerli təbii ehtiyatlar müsbət təsir göstərirdi. İşğal altında Kəlbəcər rayonunun 19 sənaye müəssisəsi qalmışdır [18].

Ümumilikdə, ayrı-ayrı sənaye məhsullarına görə işğal olunmuş rayonların Azərbaycan Respublikasında xüsusi çəkisi belə olmuşdur: divar materialları – 11,0%, tikinti əhəngi 7,8%, tikinti materialları - 3,0%, ayaqqabı - 11,0%, ət - 5,0%, konservlər – 6,9, inək yağı – 25,2%, şərab materialları – 35%, xam ipək – 13,5%, yun – 19,3%, mineral su – 11,5% və s. [19].

Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən taxılın 14,3%-i, üzümün 31,5%-i, ətin 14,5, südün 17,1, yunun 19,3 və baramanın 17%-i işğal olunmuş rayonların payına düşürdü. Ermənistanın təcavüzü nəticəsində Kəlbəcər rayonunda 124300 hektar ümumi torpaq sahəsi dövrüyyədən çıxarılmışdır ki, bundan 48220 hektarı kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar olmuşdur. Hansı ki, Kəlbəcər rayonu hər il dövlətə 1000 ton taxıl, 1000 ton ət, 3000 ton süd, 198 ton yun, kartof, tütün və sair təhvil verirdi [20].

Apardığımız tədqiqatlardan məlum olur ki, ümumilikdə, Azərbaycanda istehsal olunan taxılın 14,3%-i, üzümün 31,5%-i, ətin 14,5%-i, südün 17,1%-i, yunun 19,3%-i və baramanın 17%-i işğal olunmuş rayonların payına düşürdü. Həm də bu rayonlarda ekoloji cəhətdən ən təmiz və keyfiyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları yetişdirilirdi [11].

Apardığımız hesablamaya görə, işğaldan əvvəl Kəlbəcər rayonunda 33298 baş iribuynuzlu mal-qara, 11736 inək və camış, 107760 qoyun və keçi olmuşdur. Ümumilikdə, Ermənistan silahlı birləşmələrinin təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində il ərzində 79,4 min ton taxıl, 20,5 min ton pambıq, 324,5 min ton üzüm, 23,5 min ton kartof və s. yığılmır. Minlərlə baş iri buynuzlu mal-qara, o cümlədən minlərlə baş inək və camış, 1 mln. 98 min keçi və qoyun ələ keçirilmiş, 20 min ton ət, 75,5 min ton süd, 846 ton xama və s. heyvandarlıq məhsulları itirilmişdir [13].

Azərbaycan qədim mədəniyyət abidələrinə görə dünyanın ən zəngin

ölkələrindən biri sayılır. Təəssüflər olsun ki, 1988-ci ildən Ermənistanın Azərbaycana qarşı başlayan işğalçılıq siyasəti ərazimizin 20 faizi ilə yanaşı, qiymətli mədəni sərvətlərimiz də düşmən tərəfindən məhv edilmişdir.

İşğal altında olan Kəlbəcər rayonu ərazisində yerləşən abidələrimizin çoxu dağıdılıb, məhv edilmiş, qalanlarının isə ermənilər tərəfindən süni yollarla “erməni xalqına mənsub olması” təbliğ edilir və beynəlxalq ictimaiyyətdə yanlış rəy yaradılır. Ermənistan silahlı birləşmələrinin Kəlbəcər rayonunun işğalı zamanı eyni zamanda 45 klub, 119 kitabxana, eksponatları ilə birlikdə 1 muzey və onların filialları, 1 uşaq musiqi məktəbi və onların filialları, konsert müəssisəsi, mədəniyyət və istirahət parkı, 41 mədəniyyət və incəsənət müəssisələrinin binaları işğal olunmuş, dağıdılmışdır. İşğal altında olan kitabxanalarda minlərlə nüsxə kitab fondu, 400 ədəd xalça məmulatları qarət olunmuşdur [21].

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Mədəniyyət Siyasəti Şöbəsi muzey sektorunun verdiyi məlumata görə, Kəlbəcərin tarix muzeyinin unikal eksponatları, eramızdan 3000 il əvvəlki dövrə təsadüf edən qızıl və gümüş əşyalarının taleyi indiyədək məlum deyil [23].

Qeyd edək ki, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü bu gün də davam etməkdədir. Ermənistanın Azərbaycana təcavüz etdiyi ilk günlərdən Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq təşkilatların diqqət mərkəzində olmuşdur. Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev münaqişənin tənzimlənməsini Azərbaycanın xarici siyasətində prioritet məsələ kimi həmişə ön plana çəkmiş, bu işdə beynəlxalq təşkilatların rolunu xüsusilə vurğulamışdı. 1991-2018-ci illər ərzində Azərbaycan bir çox nüfuzlu beynəlxalq və regional təşkilatlarla hərtərəfli əlaqələr qurmuş və Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsini bu təşkilatların çərçivəsində sülh yolu ilə həll etməyə çalışmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev münaqişə ilə bağlı Azərbaycanın mövqeyini qəti şəkildə ifadə edərək demişdir: “Azərbaycanın ərazi bütövlüyü danışıqlar mövzusu deyildir, olmayıb və heç vaxt olmayacaqdır. Dağlıq Qarabağ heç vaxt müstəqil ölkə olmayacaqdır, Azərbaycanın razılığı olmadan bu mümkün deyildir. Azərbaycan isə buna heç vaxt öz razılığını verə bilməz. Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilər və orada yaşayacaq azərbaycanlılar muxtariyyət statusu çərçivəsində yaşamaladırlar və bu sahədə dünyanın ən qabaqcıl təcrübəsi tətbiq edilməlidir. Bizim prinsipial mövqeyimiz bundan ibarətdir və biz bu mövqedən bir addım geri atmayacağıq. Çalışacağıq ki, bütün imkanları işə salaq, bu məsələni tezliklə, ədalətlə, beynəlxalq hüquq normalarına uyğun şəkildə həll edək ki, Azərbaycan vətəndaşları öz doğma torpaqlarına tezliklə qayıda bilsinlər” [3].

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azər nəşr, 1998, 500 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının illik ümumi yığıncağında çıxışı. 26 aprel 2011-ci il / Prezident az/articles/2016
3. Prezidenti İlham Əliyev və mədəniyyət (2008-2013): 2 cildə, II c., Bakı: Şərq Qərb, 2013, 384 s.
4. *Mahmudov Y.* Tarixin ən böyük və ən təhlükəli yalanı / “Azərbaycan” qəz., №18(5122), 25 yanvar, 2009
5. *Məmmədova H.İ.* Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi. Bakı: Elm, 2009, 317 s.
6. AMEA TİEA, f.1, s. 19, i.8953, v.92
7. ARPİİSSA, f. 1, s.84, i.170, v.3
8. AMEA TİEA, f.1, s.19, i.8953, v.100
9. ARMMA, f. 2941, s.1, i. 49, v.78
10. ARMMA, f. 2941, s.1, i.233, v.475
11. *Təhməzov M.* Kəlbəcər. Ensiklopedik məlumatlar. Bakı, 2013, 587 s.
12. *Ramalov A.* Kəlbəcər batalyonu və əfsanəvi alay. Bakı: Azər nəşr, 2012, 330 s.
13. *Həsənov T.* Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğalının ağır sosial-iqtisadi nəticələri. Bakı: Çarşıoğlu, 2002, 289 s.
14. *Allahverdiyev F.* Qarabağın dağətəyi zonasında torpaqların çirklənməsi. Bakı, 2006, 112 s.
15. *Hüseynov S.* Ermənilərin ekoloji cinayətləri davam etməkdədir. QAT. Qarabağ dünən, bu gün, sabah. Bakı, 2004, s.231-235
16. *Əhmədov V.* Erməni işğalı nəticəsində Azərbaycana dəyən iqtisadi zərər. QAT. Qarabağ dünən, bu gün, sabah. Bakı, 2010, 228 s.
17. *Mehdiyev R.* Azərbaycanlılara qarşı soyqırımını gerçəklikləri. Bakı: AMMA, 2000, 416 s.
18. ARMMA, f. 2941, s.1, i.263, v.150
19. ARPİİSSA, f.1, s.84, i.170, v.2
20. AMEA TİEA, f.1, s.19, i.8953, v.9
21. Erməni terror və quldur birləşmələrinin bəşəriyyətə qarşı cinayətləri. Bakı: Elm, 2003, 367 s.
22. *Əhmədov E.* Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü (1987-2011). Bakı, 2012, 912 s.
23. *Aslanova F.* Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində erməni vandalizmi. Bakı, 2014
24. *Məmmədli A.* Ermənilərin gerçək tarixi. Bakı: Elm, 2005, 436 s.
25. *Məhəmməd N.* Nakam talelər (Kəlbəcər şəhidləri). Bakı, 2017, 86 s.
26. *Tapdıqoğlu N.* Kəlbəcər toponimləri. Bakı, 2002, 259 s.

Redaksiyaya daxil olub 12.02.2020